

УДК 347.232:347.952.2(477)

Кушнерук Дмитро Володимирович,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В умовах обраного Україною курсу на європейську інтеграцію проблеми забезпечення та захисту основних прав людини набувають особливої актуальності. Серед основних природних і невід'ємних прав особи особливе місце займає право власності. Непорушність права власності недаремно закріплена на конституційному рівні (ст. 41 Конституції України) та серед загальних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України), адже забезпечення права власності є гарантією використання майна власниками на свій розсуд, без загрози його довільного вилучення, що, у свою чергу, необхідно для забезпечення організації майнового обороту.

Сьогодні принцип непорушності права власності закріплено у всіх європейських країнах. Так, відповідно до ст. 544 Цивільного кодексу Франції, власність є правом користуватися речами найбільш абсолютним чином з тим, щоб користування не було таким, яке заборонене законами або регламентами [1, с. 21]. Відповідно до параграфу 903 Німецького цивільного кодексу, власник речі може розпоряджатися річчю на свій розсуд і усувати інших осіб від будь-якого впливу на неї [1, с. 108]. В Україні правом власності є право особи на річ, яке вона здійснює відповідно до закону своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК). З усіх вказаних визначень права власності очевидними є два аспекти – з одного боку, право власності є абсолютним правом особи, але з іншого боку воно обмежується законом та інтересами третіх осіб. Тому з одного боку встановлюється неприпустимість позбавлення права власності, а з іншого – існують випадки, коли право власності може бути обмежене аж до його припинення, якщо цього потребують державні або суспільні інтереси.

Одним з таких випадків обмеження права власності в інтересах держави та суспільства є конфіскація, яка є безоплатним вилученням майна власника, та допускається лише за рішенням суду

як санкція за вчинення правопорушення у випадках, встановлених законом (ст. 354 ЦК України).

Стан дослідження теми. Проблема припинення права власності були присвячені роботи таких науковців, як: О. Дзера, І. Дзера, І. Кучеренко, К. Скловський, Є. Суханов, Ю. Толстой, Є. Харитонов, Я. Шевченко, безпосередньо питанням конфіскації приділяли увагу О. Єлісеєва, В. Скрипник, Г. Собко, О. Харченко та інші. Проте конфіскація під кутом зору підстави набуття права власності державою практично не досліджувалася, що викликає потребу проведення аналізу в цьому напрямку.

Метою дослідження є визначення нормативних актів, якими регулюється порядок конфіскації, їх аналіз з метою виявлення особливостей конфіскації як підстави набуття права державної власності та проблем, що виникають у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Конфіскація виступає одночасно підставою припинення приватної власності та підставою виникнення державної власності. Як зазначав Д.І. Мейєр, примусове відібрання майна у власника велінням державної влади є таким способом припинення права власності, за якого, з точки зору цивільного права, переважне значення має не набуття права власності державою, а втрата його приватною особою; хоча держава набуває майно, це є наслідком втрати права приватною особою; норми цивільного права в цих випадках регулюють не набуття права власності, а його припинення [2, с. 95]. Однак необхідно звернути увагу і на те, що як підстава виникнення права державної власності конфіскація має деякі особливості.

По-перше, конфіскація майна є виключним випадком, коли державою право власності на майно набувається безоплатно (що відрізняє її від реквізиції, наприклад).

По-друге, конфіскація майна є винятковою мірою, яка може бути підставою виникнення права

державної власності лише у випадках, прямо визначених законом, коли конфіскація передбачається у якості санкції за вчинений злочин. Такі випадки передбачені, зокрема, Кримінальним кодексом України, при цьому у ст. 59 КК України вказано, що «конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу». Отже, конфіскація як засіб покарання має бути співрозмірною заподіяній правопорушенню шкоді. Про необхідність дотримання принципу співрозмірності при позбавленні власника його прав звертається увага у практиці Європейського Суду з прав людини. Суд звертає увагу на те, що при розгляді справ, пов'язаних зі втручанням у право власності необхідно дотримуватись трьох норм, закріплених у ст. 1 Протоколу № 1 до Європейської Конвенції з прав людини, а саме: принцип безперешкодного користування майном, пов'язання випадків позбавлення майна з певними умовами, право держав-учасників здійснювати контроль за використанням власності відповідно до загальних інтересів. Суд зазначає, що для того, щоб втручання в право власності вважалось допустимим, повинна бути розумна відповідність між використовуваними засобами і тією метою, на яку направлена будь-яка міра, що позбавляє особу власності. При розгляді справ необхідно розглядати, чи існує розумна відповідність між використовуваними засобами і метою, на яку спрямована будь-яка міра, що позбавляє особу власності. Суду треба визначати, чи збережена необхідна справедлива рівновага [3].

Як зазначається в Аналізі ВСУ деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ, відповідно до ч. 6 ст. 41 Конституції конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Аналогічна норма міститься у ст. 354 ЦК України, ст. 148 ЗК України. Конфіскація у цивільно-правових відносинах застосовується як наслідок вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства (ч. 3 ст. 228 ЦК України) і за ст. 208 ГК України – як наслідок визнання недійсним господарського зобов'язання. У ситуації, коли намір вчинити правочин з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, був лише у однієї із сторін, усе одержане нею повинно бути повернено другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в доход держави, тобто має місце одностороння реституція.

У випадках, передбачених ст. 228 ЦК України та ст. 208 ГК України, дискусійним є питання щодо предмету конфіскації. Так, вказаними статтями не передбачено, у чийй власності повинно бути майно перед виконанням угоди. Тому може виникнути ситуація, що конфіскованим буде майно, яке не було власністю винного, але було об'єктом угоди. З цього приводу в літературі висловлюється думка, що предметом такої конфіскації може бути тільки майно, що було у приватній власності винної сторони. Якщо винна сторона розпорядилася за такою угодою майном, що їй не належало, воно може бути конфісовано лише за умови, що власник і винна сторона діяли за попередньою змовою, в іншому ж випадку таке майно слід повернути власнику, а з винної сторони стягнути у дохід держави вартість цього майна [4, с. 80]. Також у вказаних статтях не міститься відповіді на питання, як мають розвиватись події, якщо відбуватиметься лише часткове виконання правочину. Висловлюються думки, що в такому випадку у дохід держави має бути стягнуто все, що винна сторона не додала протилежній стороні, але такий підхід видається неправильним, адже він суперечить принципам вилучення майна у дохід держави строго у випадках, передбачених законом. Очевидно, в такому випадку стягнуто у дохід держави має бути лише те, що було фактично передано сторонами, а якщо зобов'язання було виконано лише однією стороною, з другої сторони стягується в дохід держави все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержанного співрозмірно тому, що було передано.

Також, відповідно до ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» за результатами розгляду справ про захист авторського права і суміжних прав суд має право постановити рішення про вилучення чи конфіскацію всіх контрафактних примірників творів, фонограм, відеограм чи програм мовлення, щодо яких встановлено, що вони були виготовлені або розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, а також засобів обходу технічних засобів захисту [5]. При цьому такі контрафактні примірники знищуються, держава стає власником лише коштів, отриманих від відчуження матеріалів і обладнання, що використовувалися для відтворення контрафактних примірників. Аналогічні положення містяться і в п. «а» ч. 3 ст. 55 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», яка передбачає конфіскацію незаконно отриманого відповідачем будь-якого матеріалу сорту та продукту, отриманого безпосередньо з нього.

У цілому, виділяють цивільно-правову, адміністративну, податкову та кримінально-правову кон-

фіскацію, передбачені відповідними Кодексами. Випадки конфіскації передбачені також Земельним кодексом (ст. 148), Законом України «Про тваринний світ» (ст. 63), Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (ст. 12) та ін.

Так, відповідно до ст. 148 ЗК України, земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Отже, конфіскація в цьому випадку виступає різновидом додаткового виду покарань за вчинення правопорушень і може бути застосована за наявності двох умов: 1) визначення безпосередньо в законі випадків, обсягу та порядку конфіскації земельної ділянки; 2) наявність рішення суду про конфіскацію земельної ділянки [6, с. 46]. Однак ст. 148 ЗК України не визначає підстав для прийняття судового рішення про конфіскацію земельної ділянки. Отже, за чинним законодавством, конфіскація земельної ділянки може бути проведена лише на загальних підставах, як санкція за вчинений злочин або правопорушення [7, с. 44]. Разом з тим, у літературі висловлюються пропозиції щодо необхідності уточнення підстав конфіскації земельних ділянок. Так, О.В. Єлісеєва зазначає, що необхідно внести доповнення до ЗК України та до переліку підстав конфіскації земельних ділянок віднести факти використання власниками своїх земельних ділянок не за цільовим призначенням та з порушенням екологічних вимог, що призвели або можуть призвести до значного погіршення стану та якості земельних ділянок як частини навколишнього середовища. Авторка також пропонує чітко визначити процедуру припинення права приватної власності на земельну ділянку у випадку її використання не за цільовим призначенням та з порушенням екологічних вимог з огляду на суворість такої санкції. Пропонується визначити порядок реагування контролюючими органами з використання та охорони земель у разі виявлення зазначених фактів порушення земельного законодавства: попередження власників земельних ділянок про необхідність усунення порушень; накладення адміністративних стягнень; звернення до компетентних органів з пропозицією звернутися до суду з позовом про припинення права власності на земельну ділянку в разі, коли власник земельної ділянки не припиняє правопорушення після попередження та застосування до нього адміністративних стягнень [7, с. 47-48]. Така позиція видається цілком слушною, але не погоджуємося з авторкою в її пропозиції допускати у таких випадках конфіскацію як на користь держави, так і на користь територіальної громади, адже це суперечить правовій природі конфіскації, яка є підставою виникнення виключно державної власності.

Також залежно від підстав і цілей застосування, як впливає з аналізу нормативних актів, можна виділити кілька видів конфіскації:

1) повна (загальна) конфіскація, коли вилучається не тільки майно, що належить особі на праві особистої власності, але також і його частки у спільній власності. При такій конфіскації передбачається вилучення всього рухомого і нерухомого майна засудженого, що перебуває в його власності (крім майна, конфіскація якого не допускається законом);

2) часткова конфіскація, коли вироком передбачається вилучення певної частини майна. Якщо конфіскується частина майна, то у вирок повинно бути точно вказано, яка саме частина майна або конкретно перераховані предмети, що конфіскуються;

3) спеціальна конфіскація, яка відрізняється від повної і часткової конфіскації тим, що вона не є покаранням. Вона полягає у вилученні в особи конкретного предметів, які є знаряддями і засобами вчинення злочину, деяких інших предметів, грошей та інших цінностей, нажитих злочинним шляхом [8].

Слід зазначити, що у літературі висловлюються думки про необхідність вилучення положень про загальну конфіскацію з КК України, оскільки право на власність, набуто законним шляхом і таку, що не була знаряддям або засобом учинення злочину, а також заборонено до обороту, є недоторканим. Позбавлення громадянина права на добросовісно набуто власність шляхом виконання покарання у вигляді загальної конфіскації майна, на думку дослідників, порушує п. 2 ст. 17 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої ніхто не повинний бути довільно позбавлений свого майна [9, с. 43]. Проте не погоджуємося з такою точкою зору, адже погроза застосування загальної конфіскації є ефективним засобом профілактики вчинення кримінальних правопорушень, відповідно ж до міжнародних норм, особа може бути позбавлена права власності у випадках, передбачених законом, тому порушень міжнародних норм в цьому випадку не відбувається.

Конфіскація як різновид додаткового покарання застосовується в адміністративному та кримінальному праві. Як вже було зазначено, відповідно до ст. 59 КК України, конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Згідно ст. 96-6 КК України, конфіскація майна як додатковий захід кримінально-правового характеру може бути застосована й щодо юридичних осіб.

Кушнерук Дмитро Володимирович

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню нормативних актів, якими регулюється порядок конфіскації, їх аналізу з метою виявлення особливостей конфіскації як підстави набуття права державної власності та проблем, що виникають у цій сфері. Проаналізовано окремі види конфіскації. Виявлено проблеми, що виникають при проведенні цивільно-правової конфіскації. Проаналізовано сумісність загальної конфіскації та міжнародних норм щодо захисту права власності. Виявлено проблему щодо моменту набуття права власності державою на конфісковане майно.

Ключові слова: конфіскація, примусове вилучення майна, право власності, держава, санкція.

Кушнерук Дмитрий Владимирович

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КОНФИСКАЦИИ ИМУЩЕСТВА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Статья посвящена определению нормативных актов, которыми регулируется порядок конфискации, их анализу с целью выявления особенностей конфискации как основания приобретения права государственной собственности и проблем, которые возникают в этой сфере. Проанализированы отдельные виды конфискации. Выявлены проблемы, которые возникают при проведении гражданско-правовой конфискации. Проанализирована совместимость общей конфискации и международных норм по защите права собственности. Выявлена проблема относительно момента приобретения права собственности государством на конфискованное имущество.

Ключевые слова: конфискации, принудительное изъятие имущества, право собственности, государство, санкция.

Kushneruk Dmytro

LEGAL REGULATION OF CONFISCATION OF PROPERTY BY THE LEGISLATION OF UKRAINE

The article is devoted to definition of legal acts which regulate a confiscation regime, to their analysis for the purpose of identification of features of confiscation as the bases of acquisition of state ownership and problems which arise in this sphere. Certain types of confiscation are analysed. Problems which arise when carrying out civil confiscation are revealed. The compatibility of the general confiscation and the international standards on protection of the property right is analysed. The problem concerning the moment of acquisition of confiscated property by the state is revealed.

Keywords: confiscation, seizures of property, ownership, state, sanction.